

פורים — גילוי בכורתו של יעקב

העימות בין מרדכי והמן הוא המשך העימות שבין יעקב ועשו

חז"ל רואים בעימות שבין מרדכי ואסתר להמן התמודדות בין תפיסות עולם שונות. נגדי ההשקפות נוגעים ליסודי התורה והמציאות, ולכן, רמזים לאישים הניצים מצויים בתורה עצמה.¹

המדרש מציין את המשותף להמן ולעשו —

"ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי לבדו" — בזוי בן בזוי: להלן כתיב ויבז

עשו את הבכורה, וכאן כתיב ויבז בעיניו.²

"אחר הדברים האלה גדל" — רב יהודה אומר: המן הרהר. אמר, הדא

אסתר, אם יהודית היא קרובתי היא, שנאמר, 'הלא אח עשו ליעקב'.³

"אמר רבי חנא: מאן דאמר קודשא בריך הוא וותרן הוא, יתוותרון מעוהי.

אלא מאריך רוחיה, וגבי דיליה. תדע, שהרי זעקה אחת הזעיק יעקב לעשו,

דכתיב, 'יזעק זעקה גדולה ומרה'. ואימתי נפרע ממנו? — בימי מרדכי,

דכתיב, 'יזעק זעקה גדולה ומרה'.⁴

הקבלה אחרונה זו טעונה הסבר: איזה פגם היה במעשיו של יעקב, כך שזעקתו

של עשו הרשע חייבה את מרדכי גם הוא בזעקה גדולה ומרה? האם זעקת הרשע

שנפלטה ממנו בסבלו, עוררה את הצדק האלוהי עד כדי כך, שמצוקת ישראל

שבאה בעקבותיה צוינה כדוגמה למשפט מושלם?

הצורך בדרכי עקיפין נובע מהעדר שלמות

אכן, אי יכולתו של יעקב לזכות בגלוי ובלא ערמה בכרכות שייעד יצחק לעשו,

מעידה על העדר שלמות. מצב חסר זה, שהוא שלב בהתפתחות העולם לקראת

שלמותו, הוא גם זה שחייב מתן תורה בכפייה. שני אלוצים אלה — נטילת

הברכות בערמה, וכפיית התורה — הולידו מחאה בכל אחד משני המישורים:

זעקת עשו כנגד תפיסת הברכות, ו"מודעה רבא לאורייתא"⁵ כנגד הכפייה שהיתה

כרוכה במתן תורה.

1. חולין קלט ב; אור חדש הקדמה נ א.

2. אסתר רבה ז י.

3. אסתר רבה ז ד.

4. אסתר רבה ח א.

5. שבת פח א.

חלוקי הדעות בין יצחק ורבקה

בהסבירו את כוונת יצחק לברך את עשו, כותב השל"ה: ⁶ "לא היה נעלם ממנו כי יעקב יותר מוכן לברכת עולם הבא מן עשו". אולם יצחק שאף לקדש את התכונות החמריות, שהוא ראה דוקא בעשו. הוא בקש לברך את עשו "בברכות עולם הזה שהוא חלקו של עשו, שיהיו מושרשים בקדושה, שלא יהיה נפרד לגמרי. ורבקה ידעה רשעות עשו, על כן רצתה לזכות ליעקב בשני שולחנות", בעולם הבא ובעולם הזה כאחד. לכן פעלה רבקה להבטיח שיעקב יזכה גם בברכות עשו החמריות. יצחק הכיר, שמטרת האדם היא לאחד את הרוח ואת החומר בעבודת ה', והיה סבור ששלמות זו תוצר מפעולה משותפת של שני בניו, כל אחד בתחומו. גם רבקה היתה שותפה לאידיאל הגדול של יצחק. אך היא ידעה, עוד מתקופת הריונה, שלא תרקם אחדות, אם יופקד העולם החמרי בידי עשו והעולם הרוחני בידי יעקב. "ותאמר אם כן למה זה אנכי" – אם כך אני עתידה להעמיד י"ב שבטים, הלואי ולא עיברתי. ⁷ מסביר בעל "אבני נזר": ⁸ "רבקה חשבה, שיי"ב השבטים לא יהיו מבן אחד, אלא מזה ששה ומזה ששה. ואם כן, כשם שהיו מריבים זה עם זה במעי אמם, יהיה גם כן אחר כך פרוד בין השבטים ... ועל כן אמרה, 'למה זה אנכי', מרומז לתורה שמתחלת 'אנכי ה' אלהיך', שאי אפשר שתנתן להם התורה כשיש פרוד ביניהם". התשובה שהשיב לה הקב"ה היתה, "שני גויים בבטןך ושני לאומים ממעיך יפרדו", ⁹ כלומר, הבנים שברחמה יפרדו לשני לאומים שונים, וי"ב השבטים יולדו לאחד מהם. רבקה הבינה ששלמות הכוללת את שני העולמות גם יחד, העולם הזה והעולם הבא, תצמח מיעקב לבדו ולא משתוף של יעקב ועשו, והכירה, שעשו מגלם חמריות פראית שאינה משתלבת באחדות זו. לכן היא פעלה להעברת ברכות עשו ליעקב.

בדומה לברכות שהועברו מעשו ליעקב, הועבר העולם הזה ליעקב. "כשבא יעקב מבית לבן וראה [עשו] שהיה ליעקב בנים ובנות, אמר לו: יעקב אחי, לא כך אמרת לי שתטול העולם הבא ואני עולם הזה? מנין כל הממון הזה? הרהר עשו בדעתו: ומה עולם הזה, שאינו חלקו, נתן לו הקב"ה שכרו, עולם הבא על אחת כמה וכמה." ¹⁰

יעקב זוכה בברכות

רבקה ראתה, שיעקב ירכז בתוכו את קדושת האדם, הן בעולם הרוחני הפנימי, והן בעולם הטבע החמרי יותר. "ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות

6. שליה תורה שבכתב פרשת תולדות.
7. בראשית רבה סג ו.
8. נאות הדשא חלק א פרשת תולדות.
9. בראשית כה 23.
10. פרקי דרבי אליעזר לה.

אשר אתה בבית ותלבש את יעקב בנה הקטן.¹¹ אותו הבגד שזידי לאדם הראשון.¹² — שופרא דיעקב מעין שופרא דאדם הראשון.¹³ פניו של יעקב הם פניו של אדם הראשון. אבל בגדיו של אדם הראשון, הצד החיצוני של האדם, היו קנינו של עשו. יעקב זוכה לברכות עולם הזה, רק לאחר שלובש בגדים אלה, ועומד לפני אביו כאדם המושלם בפנימיותו ובלבושו החיצוני. וכך מסביר השליה:¹⁴ [נרבקה] הלבישה אותו במלבושי עשו ... לקבל ברכות עולם הזה השייכים לעשו, כי עשו יותר מוכן לברכות עולם הזה מיעקב, וזוה בהשתנותו כמו עשו עשתה לו הכנה גם לקבל ברכות עולם הזה ... שינק מעשו הטוב המיועד לו. בכך שלקח לעצמו את זיקתו של עשו לעולם הזה, הריק מעשו כל תוכן חיובי שהיה בו ... אז אמר באמת, אנכי עשו בכורך, עשיתי כאשר דברת אלי.

משמעות בכורתו של עשו

ואולם, לא לחינם יצא עשו בכבוד מרחם אמו. למה יצא עשו תחילה? כדי שיצא הוא, ותצא מרירותו עמו. אמר רבי אבהו: כהדין פרביטא, שהוא משטף את בית המרחץ, ואחר כך מרחץ בנו של מלך. מטרונא שאלה את רבי יוסי בן חלפתא. אמרה ליה: למה יצא עשו תחילה? אמר לה: משל, אם תניחו שתי מרגליות בשפופרת אחת, לא זו שאת נותנת ראשונה יוצאת אחרונה?¹⁵ עשו, הנושא אתו את הכוחות הפראיים של העולם, מתגלה בעולם קדום התגלותו של יעקב. הופעתן של התכונות "העשויות" ראייה לעולם פראי, שעוד לא תוקן על ידי יעקב ובניו. "שלמותו קטן ואין לו שלמות גדול. הוא ממהר לצאת לפועל כפי שהוא קטן מאד. אבל דבר ששלמותו שלו גדול ביותר, אינו ממהר לצאת לפועל, כפי מה שהוא גדול. אבל כשיצא לפועל יש לו קיום גמור ... נשמת הצדיק נטוע ועומד במדרגה העליונה הקדושה ... לכן אין יוצא שלמותו לפועל רק בעולם שהוא גם כן קדוש."¹⁶ אמנם "טיפה ראשונה של יעקב היתה" — סוף מעשה במחשבה תחילה — אך ההופעה הראשונה היא של עשו.

יעקב אוחז בעקב עשו

הופעתו של יעקב בעולם וריסונו של עשו עד אותה עת מסודרים על פי תכנית הסטורית של התפתחות. "האדם הפרטי והעולם הם דומים בהנהגתם לשלמותם.

11. בראשית כו טו.
12. בראשית רבה סג יג.
13. בבא מציעא פד א.
14. שליה שם.
15. בראשית רבה סג ח.
16. נצח ישראל פרק יט.

באדם ישנם כוחות טובים ורעים. הרעים, כשהם יוצאים לפועל, אם היו מעוכבים שלא יצאו כלל אל הפועל, יהיו הרבה דברים טובים חסרים, שצריך להם כוח הכוחות הרעים וחזקתם וקשיותם. אמנם, אם יצאו בלא שום מונע, יעברו גבול ויביאו את העולם למצב נשחת מאד. בתורה נרמז, כי יצא תחילה עשו, שהוא הנושא של הכוחות הגסים. אמנם יעקב לא מנע יציאתו, אבל ידו אוחזת בעקב עשו, שלא ילך כרצונו בלא גבול. אמנם, כאשר הכוחות הרעים יצאו אל הפועל, אין די במה שהכוחות הטובים לא יניחו אותם לעבור גבול, כי אם העיקר הוא שצריך שיסורו למשמעת הטוב, ויהיה הטוב השר השליט עליהם. אז תצא ההשתלמות בכל הדרה ... גם בכלל העולם לא היה אפשר שכלול העולם בשום אופן לבוא, כי אם התחזקו גם כן הכוחות החמריים, ואפילו הפחותים שבהם, ובאו על ידי אנשים שלא השכילו לאחוז בטוב ולשאוף לשלמותן האמיתית.¹⁷

סדר זה של התפתחות העולם והאנושות קובע, שיעקב יצא מרחם אמו רק לאחר יציאתו של אחיו. העולם של אומות עוברי עבודה זרה בעל נטיות ברבריות, הוא עולם התואם את עשו ותכונותיו. אולם מגמתם האמיתית של שלבים אלה של עולם בלתי מתוקן היא, לייסד את הקודש על בסיס חמרי ונפשי חזק יותר.

נטילת הברכה – העברת הבכורה בעיקרון בלבד

כאשר יעקב, בתחילת ההסטוריה הלאומית, נוטל את ברכות הבכור מעשו, ואיתן את חלקו בעולם הזה החמרי – נטילה זו אינה בגלוי. בכורתו של יעקב אינה ניכרת בעולם שהוא נתון עדיין לשליטתו של עשו. אם אמנם מכירה רבקה בצורך להעביר גם את השלטון בעולם החמרי ליעקב, כוונתה יכולה להתגשם בשלב ראשוני זה רק בעיקרון – יעקב מקבל את הברכה. יעקב לובש את גלימתו של אדם הראשון. אך המימוש המלא של ברכות אלו, שישראל יהיה "שר ושלטי" על עולם הטבע, מתעכב עד שיעלו "מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו".

משמעות זעקתו של עשו

זעקתו של עשו היא מחאתו של העולם הפראי כנגד הקרמת המאחור. תגובה לכפיית עולם בלתי מתוקן לקדושה, בטרם הגיע לאותה רמה של התפתחות, שהיתה מאפשרת לו לבטא את הקדושה בשלמות וברצון.

המזן נאבק מאבק עקרוני בקדושה שבטבע

הקב"ה "מאריך רוחיה וגבי דיליה". זעקתו של עשו הגיעה לשיאה במזימותיו של

המן. אך המן העלה מחאה זו מהמישור ההסטורי – הקדמת המאחור, למישור המטפיזי – הכחשה בקדושה העצמית, המונחת ביסוד העולם החמרי. המן הכריז על עצמאותו של עולם הטבע, בעקבות הנחש הקדמוני שהגה את הבלתי אפשרי, "והייתם כאלוהים"¹⁸ קיום מציאות בנתוק מהקב"ה. התיזה שלו היתה, שליעקב ולקדושה אין אחיזה בעולם הטבע; הוא יכול רק להשתלט עליו בכוחו הרוחני, דרך כפיה. לטענה זו, רק העולם הרוחני הוא נחלת יעקב, ולכן כשיגיעו בני ישראל לאפיסת כוחות רוחנית, בהעלם זכויותיהם, ניתן ח"ו להשמידם. תיזה זו התנפצה אל מול חומת האמת, ונהפכה לרועץ להוגה. אם במישור ההסטורי, על פי התכנית האלוהית להתפתחות העולם, ישנן תקופות בהן נתן יעקב לשבטו של עשו – במישור העקרוני המוחלט, הבכורה גם בעולם החמרי היא של יעקב, בגלוי וברזון. הנסיון להעלות את הזעקה של עשו לרמה של עקרונות מוחלטים, הביא לברור האמת שמעבר לגלויה על פי מצבי עולם משתנה. בברור זה, מוארת קדושת הגוף הטבעי, ונדרמית זעקתו של עשו. מתברר, שיעקב לובש את בגדי אדם הראשון בזכות.

פורים -- נצחונה של הקדושה שבטבע

בפורים התבטלה ה"מודעה רבא לאורייתא", ונשתתקה זעקתו של עשו. המקור של שתייה היה בעולם, בו הקדושה העצמית של הטבע והגוף לא היתה גלויה. "הגופים עוד לא נתקנו לגמרי, על כן היה כבוד עליהם על התורה."¹⁹ אך התנגדותו של המן לישראל במישור העקרוני המוחלט, העלאת התיזה לפיה אין קדושה בעולם הטבע, שעולם זה קיים במנותק מהקב"ה, הוכיחה את התיזה הנגדית. "והנה ההארה הנמשכת ביום הקדוש הזה היא ממש מצד קדושת הגוף הישראלי". בפורים הוכרעה ההתמודדות העקרונית על מהותו של עולם הטבע ועל שלמות האדם בו. בתוך ערפל הגלות והשכרות, כשהאומה היתה שרויה בשפל רוחני – קדושת הגוף הישראלי, ו"הקודש שבחול ... שהוא יותר נשגב וקדוש מהקודש שבקודש, אלא שהוא מסתתר הרבה,"²⁰ נתגלו בהבזק. "כאשר רצה המן לעקור את ישראל לא היה יכול ... כי [ה'] הוא אדון הטבע."²¹ במישור ההסטורי העבודה נמשכת, לתקן עולם בו יאירו בקביעות אור הטבע ואור הרוח, לגלות את דמותו המלאה של האדם בקדש, בפנימיותו ובחיצוניותו, ככוונת יצחק ורבקה.

18. בראשית 1 4.

19. עלת ראייה חלק א עמ' תמ.

20. אורות התחיה פסקה מו.

21. אור חדש עמ' קפג.